

**A ZSIDÓSÁG GAZDASÁGI SZEREPE TOKAJ-
HEGYALJÁN A 18. SZÁZADTÓL 1944-IG**

JELIGE: ZSO 128

Tartalomjegyzék

Bevezető.....	1
A dolgozat felépítése.....	2
Általános ismertető a zsidóság gazdasági szerepvállalásáról Magyarországon.....	3
A zsidóság gazdasági szerepvállalása az egyes településeken	8
<i>Bodrogkeresztúr</i>	8
<i>Erdőbénye</i>	10
<i>Mád</i>	12
<i>Tarcal</i>	14
<i>Tokaj</i>	16
Főbb megállapítások	23
Irodalomjegyzék	26

Bevezető

A dolgozatom elején fontosnak tartom megosztani, hogy miért is választottam a címben szereplő témát. Magyar állampolgárként rendkívül elszomorít, hogy az utóbbi hónapokban, években több olyan cikkel és elemzéssel találkoztam, amelyek arról számolnak be, hogy egyre nagyobb teret nyert az antiszemitizmus eszméje a magyar társadalomban. Egy olyan eszme, amely a kirekesztésen és a gyűlöleten alapszik, és a zsidóságot egyértelműen káros „tényezőként” azonosítja. Úgy gondolom (legalábbis remélem), hogy annak ténye, hogy emberek tömegei tudnak azonosulni ezekkel a gondolatokkal, leginkább abból fakad, hogy nem ismerik teljesen ezeket az eszméket, illetve nincsenek kellő információ birtokában arról, hogy mit is tett a múltban Magyarországért az itt élő zsidóság. Ez utóbbi kapcsán bízva abban, hogy több emberhez is eljut majd a dolgozatom és így az információhiányt csökkentheti, a dolgozat témájaként a zsidóság gazdasági szerepének a vizsgálatát választottam, amely kisebbség kétségkívül jelentős hatást gyakorolt a magyar gazdaságra a XVIII. századtól 1944-ig terjedő időszakban. Azonban a zsidóság történetének ez az oldala is igen sokrétű és nagy lélegzetvételű, s ezért ennek egy kisebb szeletével való alaposabb elemzése mellett döntöttem. Ez pedig a zsidóság gazdasági szerepvállalása öt Tokaj-hegylajai településen, amelyek a következők: Bodrogheresztúr, Erdőbénye, Mád, Tarcsl és Tokaj.

Amellett, hogy a fő hangsúlyt az egyes települések történetének ebből a perspektívából történő bemutatására helyezem, igyekszem dolgozatom végén kiemelni azokat a főbb megállapításokat, amelyek megfogalmazhatóak a térségben általában, illetve az egyes települések esetén külön-külön is. Így a tanulmány nem csak azzal tud hozzáadott értéket teremteni az adott területen, hogy az adott témában külön-külön létező, és csak hosszas kutatás során fellelhető források ismeretanyagának idevonatkozó megállapításait koncentráltan ismerteti, hanem azzal is, hogy ezek összehasonlító elemzésével, a rendelkezésre álló statisztikai adatok mélyreható vizsgálatával új következtetéseket von le.

Végül fontosnak tartom megjegyezni, hogy az általam választott téma rendkívül korlátozott mennyiségű forrással rendelkezik, s azok is többnyire csak részben kapcsolódnak a vizsgált részterülethez. Ebből is látszik, hogy nagy igény jelentkezik a további történészeti kutatások, tanulmányok, s úgy hiszem, hogy így az általam készített munka iránt is.

A dolgozat felépítése

Először azokról az általános érvényű folyamatokat mutatom be, amelyek a magyarországi zsidóság gazdasági szerepvállalását a tárgyalt időszakban alapvetően meghatározták, kiindulva a szabályozói környezetből, több tényezőt át egészen a zsidóságnak az oktatási rendszerben való részvételének karakterisztikájával bezárólag.

Ezt követően rátérek a Tokaj-hegyaljai régióra, s fókuszáltan az itt élő zsidóságot jellemzem több szempontból. Ilyen szempontok többek között például a demográfiai jellemzőik, a gazdaság megfelelő szektoraiban kitett arányuk, az általuk üzemeltetett vállalatok, gyárak, üzletek bemutatása, stb. Tekintettel arra, hogy a tanulmány által tárgyalt időszak közel három évszázadot ölel át, így az egyes települések esetében igyekszem a zsidóság helyzetének időbeli változását is szemléltetni, amennyire a rendelkezésre álló források ezt engedik.

Az öt település tárgyalása végeztével számba veszem azokat a lényeges hasonlóságokat, amelyek mind az öt helyen megfigyelhetők voltak, s így a régióra is általános érvényű állításként megfogalmazhatóak. Ezek mellett pedig kiemelem azokat a jelenségeket, megállapításokat, amelyek akár egy-egy településre önállóan is érvényesek.

Vizsgálódásom során igyekszem a rendelkezésre álló statisztikai adatokat kimerítő módon számba venni és elemezni, amely így a többi felkutatott forrással együtt megalapozhatják a dolgozatom végén megfogalmazott megállapításokat.

Általános ismertető a zsidóság gazdasági szerepvállalásáról Magyarországon

Arról, hogy általánosságban a zsidók a gazdaságban miképpen vállaltak szerepet, és hogy ez a szerep az évtizedek múlásával hogyan változott, *Karády Viktor Zsidóság Európában a modern korban*¹ című műve ad nagyon részletes leírást, amelyet az alábbiakban részletezek.

A szerző rámutat arra, hogy a zsidóság a gazdaságban mindig is két fő funkcióra összpontosított. Az egyik a gazdasági közvetítés különböző szerepköreire terjedt ki, elsősorban a régiók és az államok közötti kereskedelemre. A másik pedig a szellemi szolgáltatások piacain történő elhelyezkedés, így amennyiben nem voltak eltöltve tőle, az orvostudományban, jogban, pénzügyekben, gazdasági és diplomáciai tanácsadásban vállaltak szerepet. Ezen rétegződésnek a kialakulásához a szerző véleménye szerint elsősorban egyszerűen az járult hozzá, hogy a zsidóságot más jellegű gazdasági szerepvállalásból kizárták. Így nem egy szándékos választásról, hanem egy kényszerhelyzet következményéről beszélhetünk ezen a téren. Azt is megállapítja a szerző, hogy a folyamatos készenlét a körülvevő változékony környezethez való alkalmazkodásra több jelentős következménnyel járt. Ennek köszönhetően ugyanis a zsidóság sajátos társadalmi mobilitási készségre tett szert, s úgy rendezkedett be a befogadó társadalmakban, hogy egy esetleges sürgős helyválttatás során a lehető legkisebb veszteség mellett tudják azt végrehajtani. Ennek megfelelően nem fektették a pénzüket illikvid eszközökbe, így például földvagyonba sem.

Másrészt arra is rámutat Karády, hogy míg a keresztény társadalmak tagjai egy gúlaszerű társadalmi-gazdasági építménybe szerveződtek, addig a zsidó közösségek tagjai alapvetően egymás mellé rendeltségi viszonyban, egyenjogú rendszerben éltek.

A szerző megállapítja, hogy a zsidókra vonatkozó feudális kizárási rendszer kettős volt. Általában a zsidóknak tilos volt azon mesterségek és tevékenységek gyakorlása, melyekben közvetlenül és tömegesen versenyhelyzetbe kerülhettek volna valamelyik helybeli keresztény rendi csoporttal szemben. A mezőgazdasági és kézműves-ipari termelésből (kivéve a belső használatra termelő kisipart vagy esetenként a bérelt föld művelését és műveltetését.), valamint a földművelésből, bányászatból, valamint a föltulajdon szerzéséből ki voltak zárva. Szintén nem vehettek részt a vásárra szánt ipari termelésben, kézműves céhekben, s nem fektethettek ingatlantulajdonba vagy tulajdonjogokba (halászati jog, szőlészet, vadászterület,

¹ Karády, Viktor (2000): *Zsidóság Európában a modern korban*, Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest

stb.), továbbá építési telkeket vagy magánhasználatra szolgáló házakat sem vásárolhattak. Ezek a tilalmak a zsidók tevékenységi körét az iparosodás előtt álló Európa gazdasági szerkezetének peremére szorították. A zsidóknak nem jutott a gazdasági önállóság egyetlen formájából sem. Így csak a cserekereskedelemmel kapcsolatos foglalkozások egyes csoportjai, valamint a közvetítés a szereplők között maradt számukra. A feudalista korszakban a következő szerepek az „idegenek” számára voltak fenntartva: kereskedelem, zálogkölcsonzés, uzsora, bizonyos javak adásvétele, vándorkereskedelem, házalás. Így a zsidók szerepköre nemegyszer az egyéb etnikai és rendi „kívülállók” szerepköreit fedték le, mint például az örményekét, görögökét (vagy legalábbis a görögkeleti vallásúakét, mint a románok vagy a szerbek). Fejedelmi haszonbérletek bérlése (szeszfőzés, kocsmatartás, adóbeszedés, híd-vagy úti vámszedés) és földbirtokok igazgatása azonban lehetséges volt számukra.

*Árva Ferenc Tarcál etnikai viszonyai a XVIII-XIX. században*² című írásában is arról olvashatunk, hogy a XVIII. századig a görögök voltak azok, akik élvezték a kereskedelemben betöltött vezető szerepük hasznát, s átvállalták a magyar társadalom rétegeitől a kereskedelem és a tőke felhalmozásának feladatát. Azonban a zsidó kereskedők fokozatosan átvették tőlük ezt a szerepet, amely folyamat azonban nem zajlott le konfliktusoktól mentesen.

Visszatérve Karády Viktor írására, a szerző megjegyzi, hogy ami a feudalizmusban béklyó volt a zsidóság számára, az annak felbomlásakor jelentős előnnyé kovácsolódott. Ugyanis a feudalizmus alatt szerzett tapasztalataiknak köszönhetően már akkor rá voltak kényszerítve a piaci érvényesülésre, s így az új rendszerben jelentős komparatív előnyre tettek szert. Sőt, a létbizonytalanságból levezethető nagyobb mértékű tőkefelhalmozás révén sokkal könnyebben jutottak a jövedelmezőbb beruházásokhoz. „A zsidók a késői feudalizmus országaiban azért őrizhették meg döntő szerepüket a bankvilágban vagy a nagykereskedelem legtöbb ágazatában, mert az új keresztény középosztályok tagjai továbbra is fíntorogtak a „pénzszakmától”, s ugyanígy például az orvoslástól, állatorvoslástól is”.

A feudalizmus felszámolásával a zsidóság gazdasági szerepvállalásában is egy új korszak kezdődött. A szakmai tilalmak felbomlásával egyre inkább enyhült a zsidókkal szemben alkalmazott kényszerek világa. Ennek a felszabadító folyamatnak a szerző szerint három formája volt:

² Árva, Ferenc (1996): Tarcál etnikai viszonyai a XVIII-XIX. században, In Tarcál I., Tarcál

1. Az elérhető foglalkozások és gazdasági tevékenységek skálájának kiszélesedése
2. A korábban tiltott gazdasági vagy státuszszimbolikus jelentőségű beruházások lehetősége megnyílik számukra (ingatlanszerzés, termelő-eszköz beruházások, szellemi tőke), mint például nyilvános iskolázás, zenei, művészeti és más intellektuális képzés -, társadalmi „distinkciós javak” (pl. kastély, lovarda, földbirtok, stb.) szerzésének lehetősége
3. A jogi biztonság növekvő fokú garanciája.

Azonban megjegyzi a szerző, hogy ez a felszabadító folyamat sosem jutott el végkifejletéig, nem valósult meg a teljes egyenlőség zsidók és nem zsidók között.

Mindezekből fakadóan a zsidók szerepének változását három fő irányban foglalja össze Karády:

1. A zsidók sokkal intenzívebben vesznek részt a feudalizmus bukását követő szabadpiaci gazdaság kiépítésében, mint a keresztények, s így arányuk nagyobb ezeken a területeken, mint azt a népesség belüli számarányuk indokolná.
2. A változások a zsidók által a feudális struktúrákban elfoglalt pozíciók folyományai.
3. A fent említett eltolódások egyes kiváltó mechanizmusai a jogi emancipáció megszerzése után (néha napjainkig is) tovább működnek, kivált a zsidógyűlölet által megjelölt társadalmakban.

A vallási intellektualizmusnak köszönhető, hogy egyedüli népcsoportként a zsidóknál fordult elő az, hogy minden férfi rendelkezik egy bizonyos mértékű írástudással, ennek megfelelően könnyebb érvényesüléssel bírtak a szellemi foglalkozásokban – írja a szerző. A különféle rítusok, rendelkezések betartásához szükséges fegyelemből is tőkét kovácsoltak maguknak a gazdasági érvényesülésben (pl. antialkoholizmus révén). A zsidó vallásosságnak végezetül létezik még egy, a gazdasági siker eszköztárába sorolható vonatkozása: a közösségi hovatartozás velejáróinak érvényesítése. Ez a hitsorsokat összekötő kapcsolathálón, egymás segítségén, az egymás iránti bizalmon és a szolidaritási kötelezettségen nyugodott, s adott esetben a szakmai együttműködés és érdekközösség bázisává változhatott. Az ellenséges környezettel szemben jobban érvényesülhettek, ha összefogtak.

A szerző felhívja a figyelmet arra, hogy a feudalizmus előtt voltak olyan országok, területek, ahol tilos volt a zsidóknak városokban lakni, volt ahol tilos volt falukban lakni, volt ahol a városok egy körébe települhettek be zsidók, és volt olyan is, hogy a városok dönthettek, hogy

kiket fogadnak be. Mindenesetre a zsidók városi túlreprezentáltsága és rohamosabb városiasodása a többi népességgel összehasonlítva mindenütt megfigyelhető Európában a 19. század második fele óta. Az urbanizációt nem csak a közvetlen gazdasági ésszerűség diktálta, hanem a jobb életminőség keresése hosszú távon, valamint az utódok társadalmi felemelkedési esélyeinek optimalizálása is.

Karády Viktor művében olvasható megállapítást, miszerint a „gazdasági emancipáció legtöbbször valójában megelőzi a jogi emancipációt”, *Hahn István A zsidó nép története: a kezdetektől napjainkig*³ című művében is megerősíti. Emellett kiemeli Hahn, hogy a zsidóság arányszámát messze meghaladó mértékben vette ki a részét hazánk fejlődéséből. Példaként említi Weiss Manfréd gépgyárát, Goldberg textilgyárát, a Hatvani Cukorgyárat, továbbá a szénbányák feltárását és a budapesti villamosközlekedés megteremtését.

A szabályozói környezetet illetően, amely döntő mértékben meghatározta a zsidóság gazdasági szerepvállalásának a kereteit, *Weszprémy Kálmán: A magyarországi zsidók statisztikája*⁴ című könyvében a fontosabb törvényeket és rendeleteket is megismerhetjük. Mielőtt azonban végigvenném ezeket, fontosnak tartom megjegyezni, hogy teljes mértékben elítélendőnek tartom, s úgy vélem, hogy az emberi jogokat elismerő demokráciákban nincs helye annak a gyűlölködő, antiszemita hangnemnek, amiben a szerző megírta könyvét.

Az 18. században az első zsidókkal kapcsolatos rendeletek III. Károlytól származnak, akinek az 1723. *Decr. II. Art. 15.* és az 1729. *Decr. III. Art. 2.* rendeleteiben a zsidók elmozdításával kapcsolatos intézkedést hozott. A Mária Terézia által kiadott 1741. *Decr. I Art. 29.* rendelet közvetlen módon a borral való kereskedést tiltotta meg a görögöknek, örményeknek és zsidóknak egyaránt. 1749-ben a türelmi adó bevezetésével külön adóterhet rótt a zsidókra annak okán, hogy „az országban megtüretnek”. Ezt az adót egyébként II. József kamarai adóvá változtatta, de lényegében ugyanaz maradt, és 1846-ig érvényben is volt.

A következő jelentős, a zsidók számára immáron pozitív változást hozó törvény V. Ferdinándtól származik, aki az 1840. *XXIX. t.cz.*-ben a következőképp rendelkezett: „Szabad lakhatás, gyárakat is állíthatnak, kereskedést és mesterségeket akár a maguk kezökre, akár

³ Hahn, István (1996): *A zsidó nép története: a kezdetektől napjainkig*, Makkabi Kiadói Kft., Budapest

⁴ Weszprémy, Kálmán (1907): *A magyarországi zsidók statisztikája*, Debrecen sz. kir. város könyvnyomda-vállalata, Debrecen

vallásukbeli legények segítségével is űzhetnek, s fiaikat ezekben taníthatják. Állandó vezetőik és tulajdonnevekkel éljenek, vallási anyakönyvvezetés kötelező”.

Végül a teljes jogi emancipációt az 1867. évi XVII. törvénycikk hozta el a zsidóság számára.

A szabályozói környezet alakulásának bemutatása után végezetül a zsidóságnak az oktatási rendszerben történő érvényesülését mutatom be. *Venetianer Lajos: A magyar zsidóság*⁵ című műve statisztikákat közöl arra vonatkozóan, hogy 1894 és 1910 között a zsidó tanulók aránya a gimnáziumokban 20% közelében ingadozott, míg a reáliskolák esetében ugyanez 37,5% körül.

*Weszprémy Kálmán*⁶ bemutatja, hogy a felsőoktatás egyes szakterületein 1905-ben mekkora a zsidó hallgatók részaránya. Arányuk legjelentősebb, 51,7% a Felső kereskedelmi iskolákban, illetve a kereskedő inasiskolában (40,9%) és a kereskedelmi főiskolán (38,6%). Emellett még a Női tanfolyamokon is nagy hányadot, 37,9%-ot tettek ki a zsidó hallgatók. A főiskolák tekintetében a szerző az állatorvosi (60%), Orvostudományi (47,8%), Műegyetem (44,23%), és a Gyógyszerészi (31,93%) képzéseket emeli ki, mint jelentős zsidó részvétellel folyó képzéseket. Összességében a felsőbb tanintézmények összes hallgatója közül 30,4% volt zsidó származású.

A zsidóságnak az iskolai képzések terén megmutatkozó preferenciái a választott foglalkozások tekintetében is felismerhetők: míg a zsidók 1910-ben az összlakosság 5%-át tették ki, közülük került ki a kereskedők 54%-a, orvosok 49%-a, a hitelügyiek 42%-a és az ügyvédek 54%-a.

⁵ Venetianer, Lajos (1922): A magyar zsidóság története a honfoglalástól a világháború kitöréséig, különös tekintettel gazdasági és művelődési fejlődésére, Fővárosi Nyomda Rt., Budapest

⁶ Weszprémy, Kálmán (1907): A magyarországi zsidók statisztikája, Debrecen sz. kir. város könyvnyomda-vállalata, Debrecen

A zsidóság gazdasági szerepvállalása az egyes településeken

Miután az előzőekben bemutattam azokat a forrásokat, amelyek egy átfogó, részletes képet adnak arról, hogy általánosságban milyen keretek között lehet értelmezni a zsidóság gazdasági szerepvállalását hazánkban, ezután az alábbiakban külön-külön veszem szemügyre és ismertetem az öt település zsidóságával kapcsolatos irodalmakat. Mint ahogy azt majd látni fogjuk, nagyon eltérő mennyiségben állnak rendelkezésre információk erről az öt hegyaljai településről az általam vizsgált témakörben.

Bodrogkeresztúr

*Molnár András 1799-es Tekintetes nemes, nemzeti Zemplén vármegye leírása*⁷ című munkájában Bodrogkeresztúr leírásakor nem említi a nemzetiségek között a zsidókat, csak a tótokat, azonban a régióban ez az arányaiban egyik legnagyobb zsidó népességgel rendelkező mezőváros a 18. század végétől a 19. század közepéig terjedő időszakban. A község honlapjáról megtudhatjuk, hogy a zsidók megélhetésének alapját alapvetően a borkereskedelem adta, amelyet a görög kereskedőktől vettek át, azonban megemlítik, hogy a szőlőművelés és a bortermelés korszerűsítésében is élen jártak.⁸ A település népességének alakulását, és felekezetek szerinti megoszlását az alábbi táblázat mutatja be:

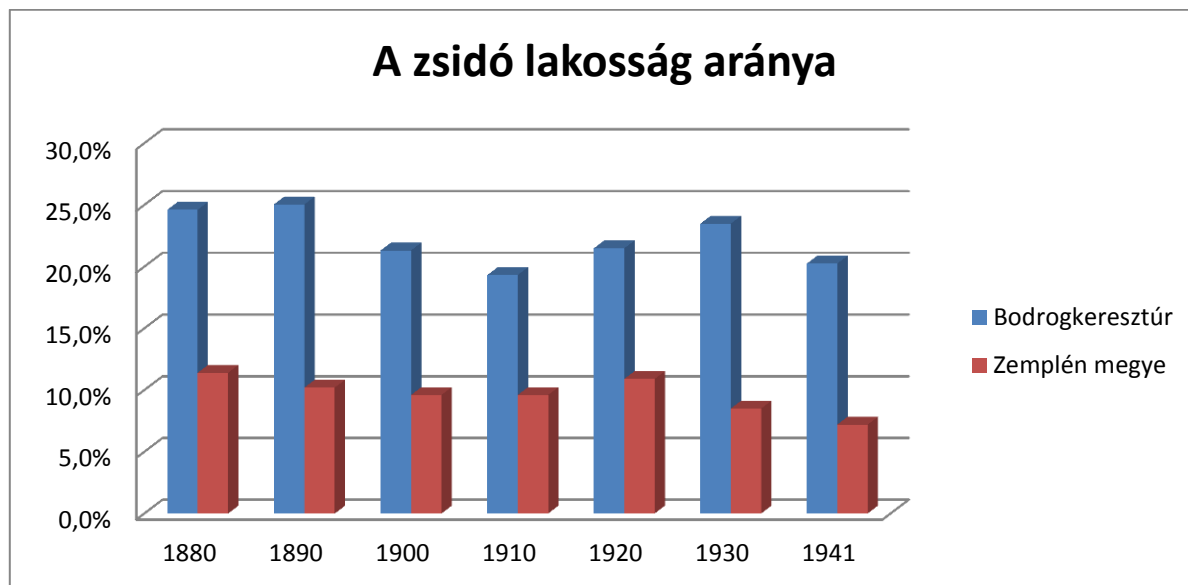
Bodrogkeresztúr						
Év	Népesség	Római katolikus	Görög katolikus	Református	Evangélikus	Izraelita
1880	1256	610	152	168	17	309
1890	1386	654	155	217	13	347
1900	1896	871	211	400	10	404
1910	2092	1049	217	409	12	404
1920	2174	1029	232	435	7	467
1930	2279	1061	251	525	5	535
1941	2248	1060	182	447	3	455
1949	1901	1145	301	414	4	37

Forrás: A zsidó népesség száma településenként, Központi Statisztikai Hivatal, 1993

⁷ Molnár, András (1799): Tekintetes nemes, nemzeti Zemplén vármegye leírása, In Bencsik János, Szakál Jenőné (szerk.) (1991): Tokaj és Hegyalja V., Az 1990.szeptember 21-én rendezett tudományos tanácskozás előadásai, Zempléni Múzeumok Baráti Köre, Miskolc

⁸ Bodrogkeresztúr hivatalos honlapja (2012): Helytörténet
http://www.bodrogkeresztur.hu/html/tel_helytortenet.html, Letöltés időpontja: 2012.03.24

Ha a fentebbi táblázat adataiból évenkénti megoszlási viszonyszámokat számolunk, akkor látható, hogy a túlnyomó többségben lévő római katolikusok után rögtön a második legnagyobb részesedéssel a zsidóság rendelkezett. Ha összehasonlítjuk ezt a Zemplén megyei adatokkal, akkor megfigyelhető, hogy arányaiban jelentősen több zsidó ember élt a településen, mint a megyében átlagosan.

Forrás: A zsidó népesség száma településenként, Központi Statisztikai Hivatal, 1993

Ha a különböző felekezetek növekedési ütemeit (előző év=100%) vesszük szemügyre 1941-el bezárólag, akkor már a reformátusok jelentős mértékben megelőzik a zsidóságot: míg a zsidó lakosság létszáma átlagosan 7,3%-al nőtt évente, addig a reformátusoké 21,3%-al. Ha bázisviszonyszámokat vizsgálunk, akkor hasonlóképpen láthatjuk, hogy a reformátusok létszáma közel 2,5-szeresére nőtt 61 év alatt, míg a zsidóké csupán 1,5-szeresére.

Vallási szempontból kiemelkedő jelentősége volt Bodrogkeresztúrnak a térségben, eleinte még a tokaji zsidó hitközség is a bodrogkeresztúri fiók-községeként működött.

Sajnálatos módon 2007. április 4-én egy tűzvészben leégett a település Faluháza az ugyanott található könyvtár könyveivel egyetemben. Így forráshoz a település idősebb lakosaitól lehetne jelen pillanatban hozzájutni, amelyre a rendelkezésemre álló szűkös idő alatt nem volt lehetőségem. Viszont a település népességét jellemző statisztikák alapján mindenképpen érdemes lenne ezen a téren kutatást végrehajtani, hiszen a jelentős zsidó jelenléthez minden bizonnyal jelentős gazdasági-közéleti tevékenység is párosulhatott.

Erdőbénye

Sajnos ennek a településnek a történelméről is nagyon kevés írott anyag áll rendelkezésre, a község még saját könyvtárral sem rendelkezik. Azonban több forrás is létezik, amely bár nem közvetlenül Erdőbényével foglalkozik, mégis találhatunk bennük releváns információkat. A *Bacchus Földje* 2007. 1-2.⁹ számában Löwy Lajosnak köszönhetően olvashatunk az itt élő zsidóságról. A hivatkozott forrás alapján a 18. század elején érkeztek ide zsidók először, és elsősorban szőlő- és bortermeléssel foglalkoztak. Azonban emellett fontos megemlíteni, hogy szőlő- és malomtulajdonosok is voltak, és a kereskedelem és kisipar területén is találkozhatunk zsidókkal. A szerző megemlíti, hogy az Olaszliszka fiók-hitközségeként létező erdőbényei zsidóság aktív közösségi életet élt, amit az alábbi szerveződések is alátámasztanak: létezett a településen Szentegylet, Jótékonyági egylet, Nőegylet, Ifjúsági Egyesület, valamint Cheder iskola.

A hegyaljai település honlapján¹⁰ értesülhetünk arról is, hogy a zsidók a bányászatban és a kőfeldolgozásban is szerepet vállaltak: Bech Sámuel kőbányáját és kőfaragó üzletét 1889-ben vették fel a kereskedelmi cégek jegyzékébe, melynek fő üzeme Erdőbényén volt. Emellett hosszú időn át kóser zsidó panzió is működött a népszerű nyaralóhelyen

A zsidóság lélekszámának alakulásáról láthatjuk az alábbi táblázatot:

Erdőbénye						
Év	Népesség	Római katolikus	Görög katolikus	Református	Evangélikus	Izraelita
1880	2073	855	58	789	39	332
1890	2250	955	75	873	45	302
1900	2370	1034	80	973	25	267
1910	2413	1065	95	950	36	267
1920	2389	1135	70	956	14	214
1930	2950	1585	135	1052	25	153
1941	3116	1729	154	1089	11	131
1949	3055	1814	124	1077	6	25

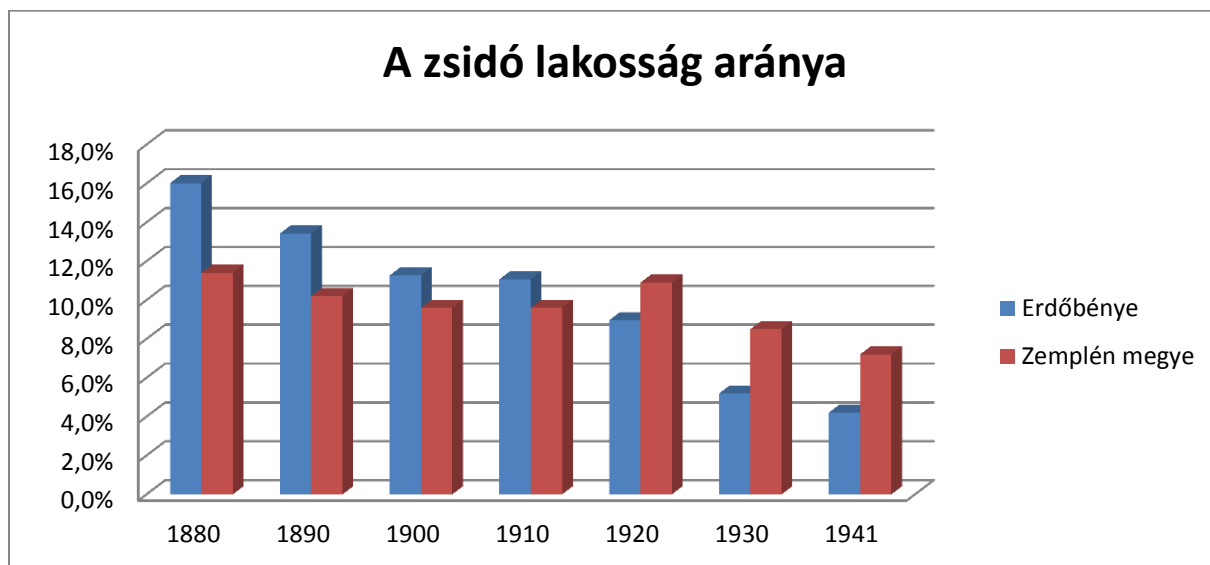
Forrás: A zsidó népesség száma településenként, Központi Statisztikai Hivatal, 1993

⁹ Löwy, Lajos (2007): Újabb adalékok a Tokaj-hegyaljai zsidóság történetéhez, In *Bacchus Földje*, 2007. 1-2. szám, 34p

¹⁰ Erdőbénye hivatalos honlapja (2012): Híres Erdőbényeiek, <http://erdobenye.lapunk.hu/?modul=oldal&tartalom=1051741>, Letöltés időpontja: 2012.01.03.

Megvizsgálva a felekezetek évenkénti megoszlásai viszonyait, ezen a településen is (időben egyre nagyobb) római katolikus dominanciát figyelhetünk meg (közel 50%), azonban itt egyértelműen a harmadik helyre szorul a zsidóság a reformátusok mögött: míg ez utóbbi felekezet a népesség közel 40%-át tették ki a vizsgált évek során, addig a zsidóság aránya a kezdeti 16%-ról fokozatosan 5% alá süllyedt 1941-re.

Az alábbi ábra összeveti a településen élő zsidóság arányszámait a megyei adatokkal.

Forrás: A zsidó népesség száma településenként, Központi Statisztikai Hivatal, 1993

Ez alapján megállapíthatjuk, hogy míg kezdetben a megyei szintet meghaladta a bényei zsidók aránya, addig néhány évtizeddel későbbre már a Zemplén megyei átlagos érték alá került. Ugyanerre a folyamatra világít rá az is, hogy egy év kivételével évről évre csökkent a zsidók száma: az átlagos növekedési ütem -13,9% volt, és 1941-re a zsidók létszáma már az 1880-as érték 40%-a alá esett.

Mád

A mádi zsidók történelmének megismeréséhez Vinnai Zsuzsanna *A zsidók Mádon*¹¹ című írása nyújt nagy segítséget. A szerző a zsidóknak a településen történő megjelenését egy kassai levél alapján az 1600-as évek elejére teszi, akik a szőlő és a kenyér felvásárlásával foglalkoztak, és egy Alaghy nevű nemes védelmét élvezték. A század végén a Lengyelország felé folyó borkereskedelmet is a kezükben tartották. „A későbbi polgári fejlődés, tiszta polgári gondolkodás, amely szabad vallást és ipari-banki tevékenységet adott kezükbe, megnövelte számukat” – írja már Kovács Zoltán a *Bacchus földje*¹² 2007. 1-2. számában. Vinnai kifejti, hogy 1867 után meggazdagodásuk általános volt, és az 1858-ban megalakult „Hegyaljai Bortermelők Egyesületének” előkelő tagjai között két zsidó férfi is található. A jelenlétük hangsúlyosságát jól mutatja, hogy volt zsinagógájuk és iskolájuk, amelyek távoli városok zsidóságára is vonzást gyakoroltak. A társadalombeli előrébblépésüket konfliktusok is kísérték: borhamisítással, csalással vádolták őket, s többször követelték zsidó családok kitiltását a településről. Egy időre iskolájukat is bezáratták (1813-1833).¹³ Gazdasági emancipációjukat követő politikai emancipációjuk jeleként megemlíthetjük, hogy 1870-ben már négy zsidó férfi nevét olvashatjuk a választmányi gyűlésben – számol be róla Vinnai.

A KSH adatai szerint a következőképpen alakult Mád lakossága és felekezeti megoszlása.

Mád						
Év	Népesség	Római katolikus	Görög katolikus	Református	Evangélikus	Izraelita
1880	3471	1696	58	778	57	882
1890	3480	1680	75	782	46	897
1900	3680	1940	66	785	66	822
1910	3750	2070	76	823	50	729
1920	3622	2156	89	773	56	547
1930	3524	2253	99	762	40	370
1941	3528	2315	98	776	33	304
1949	3469	2490	91	827	34	27

Forrás: A zsidó népesség száma településenként, Központi Statisztikai Hivatal, 1993

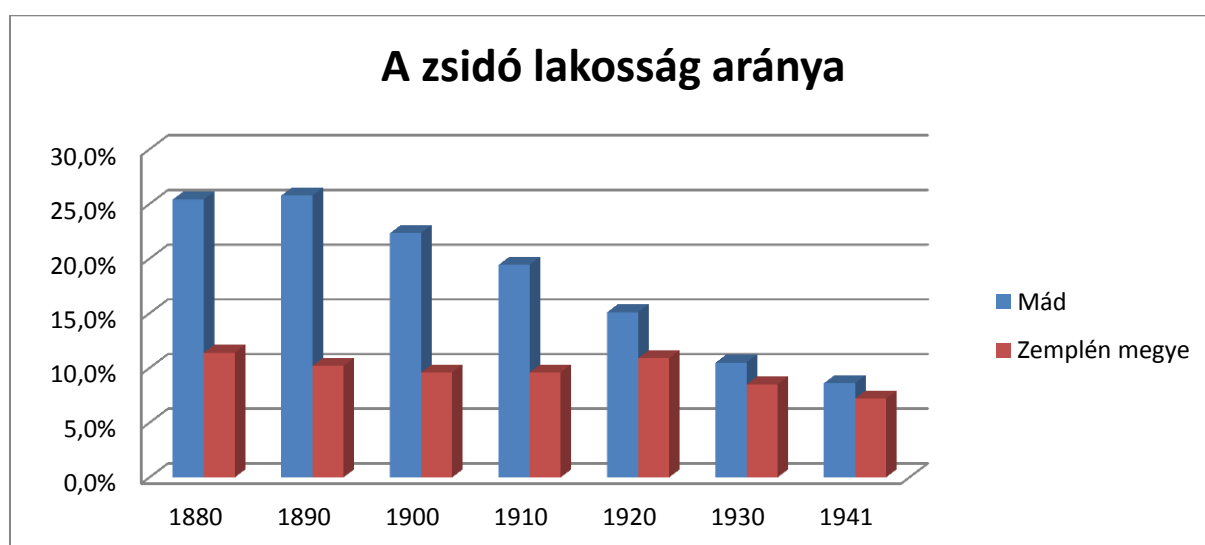
¹¹ Vinnai, Zsuzsanna (szerk.) (2001): Mád. Tanulmányok, adatok és adalékok Mád történetéhez, Mád, 281p

¹² Kovács, Zoltán (2007): A Tokaj-hegyaljai zsidóság története (Tokaj, Tarcál, Bodrogkeresztúr Mád) 18-19.század, In Bacchus Földje, 2007. 1-2. szám, 15p

¹³ Zelenák, István (1999): Tokaji zsidó emlékek, Tokaj Város Önkormányzata, Tokaj 7p

Hasonlóan Bodrogkeresztúrhoz, arányaiban itt is sok zsidó élt: minden negyedik ember ehhez a felekezethez tartozott a 19. század végén. Azonban ez az arány fokozatosan csökkent az évek folyamán: míg a kezdetben 50% alatti részt kitevő római katolikusok aránya 65% fölé nőtt 1941-re, a reformátusok 22%-os stabil aránya mellett a zsidók aránya monoton módon 8,6%-ra esett le. Megvizsgálva a zsidóság és a többi felekezet lélekszámának alakulása közötti korrelációt, az evangélikusokkal szembeni korrelációt leszámítva rendre erősen negatív értékeket kapunk, ezek közül is kiemelkedik a római katolikusokkal szembeni -0,95-ös érték.

Érdeemes összevetni ezeket az adatokat a Zemplén megyeiekkel:

Forrás: A zsidó népesség száma településenként, Központi Statisztikai Hivatal, 1993

Az ábrán egyértelműen látszik, hogy 1880-tól egészen 1941-ig mindig szignifikáns mértékben magasabb volt a zsidó lakosok aránya a településen, bár ez a különbség 1941-re jelentősen csökkent. Ehhez minden bizonnyal hozzájárulhatott, hogy a mádi zsidóság viszonylagos jólétben és nyugodt körülmények között élt ebben az időszakban. Annak ellenére, hogy a megyei átlaghoz képest nagyobb volt az arányuk, Mádon évről évre jelentős mértékben csökkent a számuk, és 1941-re már csak közel az 1880-as zsidó lakosság egyharmada maradt meg.

Tarcal

Erről a településről Árva Ferenc, Németh Péter és Ulrich Attila: *Tarcal mezőváros története a honfoglalástól 1849-ig*¹⁴ című könyvéből tudhatunk meg releváns információkat. A szerzők szerint a zsidóság Tarcalra való betelepülése egészen a Rákóczi szabadságharc utáni időszakig nyúlik vissza, amikor is az elnéptelenedett vidékre zsidó nemzetiségűek is betelepedtek, elsősorban Galíciából és Lengyelországból. Az első adat 1746-ra vonatkozik, amikor is 13 családot jegyeztek fel a településen. Az adatok alapján a szerző megjegyzi, hogy nagyon jelentős migráció volt megfigyelhető az itteni zsidósággal kapcsolatban: például az 1759-es és 1770-es évek feljegyzéseit összehasonlítva csak egyetlen családnév egyezik meg. A szerző írása szerint a zsidó családok elsősorban kereskedelemmel és egyéb üzleti tevékenységgel foglalkoztak. A 18. század folyamán sikerült kiszorítaniuk a görögöket a vezető szerepből, a 19. század elején pedig a napóleoni háborúkkal járó hadsereg élelmezése nyújtott egyedülálló lehetőséget a zsidó kereskedők számára. A szerző azonban azt is kiemeli, hogy ezen a településen sem zajlott konfliktusmentesen a zsidóság beilleszkedése a magyar társadalomba.

A *Bacchus Földje* 2007.1-2. számában Kovács Zoltán¹⁵ a Tarcalon élő zsidók számának az időbeni alakulásáról ír részletesen hivatkozva korabeli összeírásokra, lajstromokra. Továbbá kiemeli, hogy az 1881-es lajstrom a tarcali zsidókról megjegyzi, hogy szegények, amelyet a szerző a bodrogkeresztúri zsidókra is érvényes megállapításnak tart.

Az alábbi táblázat bemutatja a tarcali lakosság népességének és felekezeti megoszlásának az alakulását 1880 és 1949 között.

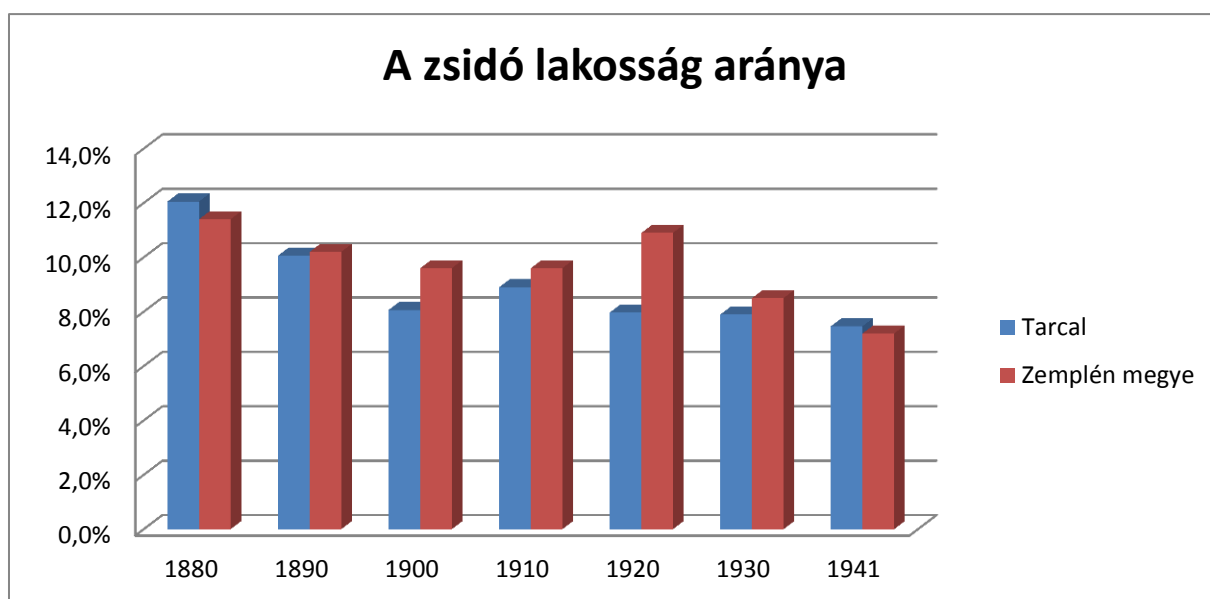
¹⁴ Árva, Ferenc, Németh Péter, Ulrich Attila (1996): *Tarcal mezőváros története a honfoglalástól 1849-ig*, Tarcal Község Önkormányzata, Tarcal

¹⁵ Kovács, Zoltán (2007): A Tokaj-hegylajzi zsidóság története (Tokaj, Tarcal, Bodrogkeresztúr Mád) 18-19.század, In *Bacchus Földje*, 2007. 1-2. szám, p15

Tarczal						
Év	Népesség	Római katolikus	Görög katolikus	Református	Evangélikus	Izraelita
1880	2937	1096	130	1336	18	354
1890	3359	1295	202	1502	21	338
1900	3794	1460	314	1682	31	306
1910	3808	1398	324	1725	20	339
1920	3839	1478	320	1695	37	306
1930	4063	1627	334	1748	33	321
1941	4004	1688	324	1668	23	299
1949	3929	1816	305	1719	25	61

Forrás: A zsidó népesség száma településenként, Központi Statisztikai Hivatal, 1993

Az eddig vizsgált települések közül Tarcalon éltek arányaiban legkevesebben zsidók: 1880-ban a lakosságnak mindössze 12,1%-a vallotta magát zsidónak. Az is kiemелendő, hogy ez az egyedüli település, ahol nem a római katolikusok, hanem a reformátusok alkotják a domináns felekezetet.

Forrás: A zsidó népesség száma településenként, Központi Statisztikai Hivatal, 1993

A tarczali zsidók arányszámait összehasonlítva a megyei adatokkal látható, hogy a valamelyest a megyei átlagos értékek alatti a zsidóság részaránya a településen a vizsgált időszak szinte mindegyik időpontjában.

Ha az időszakok közötti növekedési ütemeket vizsgáljuk meg, akkor azt tapasztaljuk, hogy minden egyes felekezet 1880 és 1941 között pozitív átlagos növekedési ütemet mutathat fel,

szemben a zsidósággal, amelynek létszáma átlagosan 2,5%-al csökkent évente. Azonban még így is ennek a településnek volt a legnagyobb megtartó ereje a többi településhez viszonyítva: 1941-ben a zsidó lakosság nagysága az 1880-as érték 85%-át tette ki.

Tokaj

Az öt település közül Tokaj az, amelyről nagy mennyiségben állnak rendelkezésre források, így ezt a települést alaposabb vizsgálat alá tudtam venni a tárgyalt témám szempontjából.

A zsidók letelepedésével kapcsolatban a Bencsik János a következőket írja a *Városi társadalom 1711-1848 között*¹⁶ című művében: számottevő bevándorlásukról Lengyelország egymást követő felosztásával, a dél-lengyel területek, elsősorban Galícia osztrák fennhatóság alá kerülésével, továbbá II. József császár vonatkozó rendeleteivel kezdődően lehet beszélni. Fontos megállapítást tesz, miszerint nem rendelkezünk olyan információkkal, amelyek alapján egyértelműen beazonosítható lenne, hogy az összeírt zsidók milyen foglalkozást űzhettek a 17. században, azonban a jelenlétük folytonossága kimutatható.

Bencsik megemlíti, hogy a város lakosságának jelentős konfliktusai voltak a görög kereskedőkkel az 1760-70-es években. Panaszleveleikben vitatták a görög kereskedők bizonyos termékek készítésére vonatkozó bérleti jogának a legalitását, valamint e termékeknek indokolatlanul magason tartott árát is sérelmezték.

Azonban nem csak velük kapcsolatban fogalmazódott meg panasz, hanem a zsidó kereskedőkkel szemben is. Egy személlyel szemben külön is megfogalmazódtak sérelmek: Simon Izrael, az uradalom akkori főárendátora hatáskörébe akarta vonni a helybeliek „korcsmáltatási” jogát, valamint a zsidó és keresztény vallás egymástól különböző szertartásaiból, ünnepeiből is konfliktus származott.

A szerző azt is megjegyzi, hogy ezen felül a római katolikus egyház által a városra kirótt kötelezettségek ellen is tiltakozott a városi magisztrátus, aminek a tényét annak tulajdonítja a szerző, hogy a viszonylag kevés katolikus vallású lakos mellett a meghatározó szerep a reformátusoknak jutott. Emellett a panaszok érveléséből arra is fény derül, hogy milyen

¹⁶ Bencsik, János (1995): *Városi társadalom 1711-1848 között*, In Bencsik János, Orosz István (szerk.) (1995): *Tokaj Várostörténeti tanulmányok I.* p159, Tokaj Város Önkormányzata, Tokaj

nagyfokú vallási pluralizmus jellemezte a várost a 18. század vége felé. Ugyanezt a nemzetiségi és vallási sokszínűséget támasztja alá Debreczeni Ember András verse is.

A tokaji lakosság gazdasági berendezkedéséről nagyon részletes képet nyújt Bencsik. Leírja, hogy a 18. században a város polgárai fokozatosan felhagytak a szántóföldi termeléssel, és intenzív szőlőtermelésbe kezdtek, s így a szőlőtermelés monokulturális szerephez jutott. Ehhez társult egy jelentős kézművesi és kereskedői réteg. Ez a gazdasági berendezkedés jelentős vonzóerőt fejtett ki a környékbeli szabad munkakerőre, s így jelentős jobbágyimmigráció zajlott le a térségben. Szintén e folyamat mentén értelmezhető először a görög, majd egy emberöltőnyi eltolódással a zsidó kereskedők betelepülése is a városba. A földrajzi adottságaiból fakadóan jelentős vásárközpontként is működő Tokaj a vásárokkal egy újabb csoportnak adott megélhetést. Voltak, akik kifejezetten a vásárokon való értékesítésre termeltek, és voltak, akik a regionális vásárok között töltöttek be közvetítői szerepet, valamint olyanok is, akik a vásárokra ideérkezők különféle szolgáltatásokkal (szállás, étkeztetés, stb.) való ellátására rendezkedtek be. Lengyelország felosztásával a bor-értékesítés északi piacai beszűkültek, és ezzel párhuzamosan előtérbe került a kézművesség. Ekkortáiban szerveződtek a céhek, és a népességnövekedés is olyan ütemű volt, hogy megalapult Kistokaj, amely a belváros „külvárosként” történő megnagyobbítása volt.

A zsidók gazdasági jelentőségét jól szemlélteti az az adat, miszerint 1752 és 1756 között az adóbevételnek 52%-a a zsidóktól származott.¹⁷

Mindent összevetve megállapítható a szerző leírása alapján, hogy egy rendkívül pezsgő gazdasági élettel, és sokszínű társadalommal Tokaj olyan várossá tudott válni, amely vonzásközpontként működött az új lehetőségek után kutató emberek számára. Azonban fontos megjegyezni, hogy mindebben jelentős szerepet játszott a település privilégiumokkal megtámogatott jogállása a szőlőtermelés kapcsán.

Az ezredfordulón a jelentős gazdasági tevékenységet már több minden is alátámasztja: házat, termelő-ingatlanokat (elsősorban szőlőterületet) vásárolhattak, de a zsidók bérelték a kocsmákat, mézárszékeket, sőt a vendégfogadót is – írja Bencsik. A 19. századra vonatkozóan a zsidó családfők foglalkozásáról már részletes adatokkal rendelkezünk, amely alapján 1841-ben 23 fő a kereskedelemben dolgozott, 11 fő iparos-kézműves, 19 fő

¹⁷ Bencsik, János (1995): Városi társadalom 1711-1848 között, In Bencsik János, Orosz István (szerk.) (1995): Tokaj Várostörténeti tanulmányok I. p171, Tokaj Város Önkormányzata, Tokaj

pénzember (elsősorban árendás) volt. Emellett a közösség foglalkoztatásában ált mintegy 9 családfő. Ugyanezt százalékos formában a következő táblázat mutatja be: (189. oldal)

Társadalmi csoportok	1820	1841-42
A közösség alkalmazottai %-ban	15,25	11,84
Kereskedelem	42,37	30,26
Kézműves, iparos	20,33	13,11
Pénzember	6,77	23,68
A társadalom peremén élők	15,25	23,68

Forrás: Bencsik János: Városi társadalom 1711-1848 között, Tokaj várostörténeti tanulmányok I., 1995

Emellett azt is tudjuk, hogy 1841-ben a község mind a négy orvosa, és a két bába egyike izraelita volt.

Az 1800-as évek során egyre nagyobb szerepet vállalt a zsidóság a kereskedelemben, azon belül is elsősorban a borkereskedelemben. „Felvásárolták a helybeli termelők borait, s vagy maguk szállították külföldre, vagy közvetítették azt. Részben felvásárolták az aszút, részben maguk is állítottak elő aszú szőlőből bort”. Emellett faktor szerepkörben is megjelentek. A zsidók térnyerésével kapcsolatban a szerző nyitva hagyja a kérdést, miszerint a zsidók szorították-e ki a görögöket, vagy pedig a görögök kihúzódásával keletkezett űrt töltötték csak be. Zelenák István megjegyzi a *Tokaji zsidó emlékek*¹⁸ című könyvében, hogy abból fakadóan, hogy a zsidók által betöltött gazdasági tevékenység társadalmi szükségletet elégített ki, a településről való kitiltásukra vonatkozó próbálkozások sora nem tudott eredményes lenni.

A tokaji zsidó közösség a 19. század elején folyamatosan növekedett és erősödött, szellemi és lelki vezetőikkel is rendelkezett. 1823-ban Spech Lajos írja, hogy a közösségnek ekkor zsinagógája volt, melyet Smoll Dávid helybeli kereskedő saját költségén építtetett.

¹⁸ Zelenák, István (1999): Tokaji zsidó emlékek, Tokaj Város Önkormányzata, Tokaj 7p

A város 19. század további történelmével *Takács Péter* foglalkozik részletesen, a *Tokaj várostörténeti tanulmányok* I. kötetében *A polgárosodó kamarai mezőváros*¹⁹ címmel megjelent írását ismertetem az alábbiakban.

Tokaj gazdasági berendezkedésében alapvető változást csak a városnak a vasúti pályába történő becsatlakozása hozott, amikor is 1859-ben átadták a Debrecen-Nyíregyháza-Szerencs-Miskolc közötti vasúti pályát. Ezzel párhuzamosan ugyanis a vízi szállítás háttérbe szorult, s a vasúton keresztüli szállítás rendszerében Tokaj már csak átmenő állomássá vált, nem pedig raktározó és elosztó helyé.

„A bor szűkülő piaca, árának fokozatos csökkenése, a lengyel és orosz felvevőpiac összezsugorodása perifériára szorította Tokaj mezővárosát, és felgyorsította hanyatlását”. Ez a folyamat a zsidókat is érzékenyen érintette, ugyanis megélhetésük legnagyobb mértékben a szőlő- és bortermeléstől függött, de a gazdaság ágai közötti összefonódásainak köszönhetően mindenki érintetté vált valamilyen szinten.

Emellett a Tisza szabályozásának köszönhetően a város mezőgazdaságának struktúrájában is változás állt be: egyre inkább előtérbe került a szántóföldi termelés az árvízmentesített területeknek köszönhetően. Míg 1852-ben kevesebb, mint 1%-a volt az összes földterületnek szántó, addig ez az érték 1895-re 22,4%-ra nőtt, miközben a szőlő aránya 24,8%-ról 16,8%-ra csökkent. Ennek tetejében 1890-ben a filoxéra-vész felütötte fejét Tokajban is, s annak ellenére, hogy itt nem volt annyira pusztító, mint a többi hegyaljai településen, mégis erősen visszavetette a szőlőtermelést. Ennek ellenére ugyanebben az évben helyi borkereskedők összefogásával létrejött az Első Tokaji Konyakgyár Rt., amelynek az évi 10000-15000 üveg palackjából Nyugat-Európába és Amerikába is kerültek értékesítésre.²⁰

Takács Péter azonban Bencsik Jánossal szemben azt állítja, hogy Mária Terézia alatt kiéleződött a város lakosságának a görögökkel való viszonya, amelynek eredményeképpen elveszítették vezető pozíciójukat, és helyüket a zsidók töltötték be (tehát nem kiszorították a görögöket). Viszont amint megszerezték ezt a pozíciót, fokozatosan monopolizálták is Hegyalja és Tokaj gazdasági életét. A kézművességben is egyre inkább teret nyertek a zsidók.

¹⁹ Takács, Péter (1995): *A polgárosodó kamarai mezőváros*, In Bencsik János, Orosz István (szerk.) (1995): *Tokaj Várostörténeti tanulmányok* I. 271p, Tokaj Város Önkormányzata, Tokaj

²⁰ Zelenák, István (1999): *Tokaji zsidó emlékek*, Tokaj Város Önkormányzata, Tokaj 15p

A század közepére a kapitalizmus elterjedésével egyre kevésbé tudták az előjogaikhoz hozzászokott városlakók a panaszaitat érvényesíteni a kereskedőkkel szemben.

A szerző megjegyzi, hogy ellentétben más, nagyobb településekkel, Tokajban nem tudtak ekkor országos mércével mérve sem nagyobb gyárak, sem manufaktúrák alakulni, mert elsősorban nem volt jelentős felvevőpiac, valamint nyersanyag és energiahiány is hátráltatta azok létrejöttét. Azonban példát hoz nagyobb vállalatokra, amelyek zsidó tulajdonban voltak az ezredforduló idején. Ilyen volt Gross (vagy Grósz) család gyufagyára, az „Engl Jakab és Haas József létrehozta Tokajvidéki Gazdasági és Kereskedelmi Rt., a Kohn Emánuel-féle fafeldolgozó vállalat, a Seiler-féle vaskereskedés”. Emellett működött a településen a „tokaji jótét szolgáló Pocl Zedek” izraelita betegsegélyező egyesület is, amely a szerző írása szerint maradandónak bizonyult, és működésével jelentősen formálta a tokaji emberek tudatát és létét.

A 20. századi zsidóságról *Zelenák István Tokaj gazdasági-társadalmi helyzete a Horthy-korszakban*²¹ című írásában olvashatunk. A szerző bemutat több olyan üzemet is, amelyek zsidó kézen voltak, és kiemelkedő jelentőséggel bírtak. Az első ilyen, a már említett Grósz Vilmos gyufagyára, amely országos szinten meghatározó szerepet töltött be, és kezdetben 43, majd 80-90 főnyi munkást foglalkoztatott, s napi 180 000 doboz és tasak kénes és „svéd” gyufát állított elő. Emellett zsidó üzemenként Grósz Fülöp ecetgyáráról, valamint a Lieber- féle bőrgyárról tesz említést. A zsidóság a város hitelintézeteiben képviseltette magát az igazgatóság szintjén is, mint például a Tokajvidéki Hitelbankban, illetve a Miskolci Kölcsönös Önségélyező Hitelszövetkezet helyi fiókjában. Végül pedig az ebben az időszakban nyílt bányákban (Hubertus, Binét) is érdekelték voltak a zsidók.

Az első világháború során a zsidó közösség 24 hősi halottat számlált, s bár létszámuk még ettől is nagyobb mértékben csökkent, mégis a szerző igen nagy szerepet tulajdonít nekik a gazdasági élet újraindításában. Azonban általánosságban megállapítja, hogy a növekedés éveiben nem sikerült a város üzemeinek megerősödniük, s így a nagy gazdasági világválság sorozatos csődökkel járt. 1928-ban felszámolásra került a Lieber-féle bőrgyár, és a konyakgyár is 1932-ig szüneteltette működését. A gyufagyárat a budapesti Szikra Magyar Gyújtógyár Rt. vásárolta fel, azonban a termelést nem folytatták tovább, hanem 1930-31-ben

²¹ Zelenák, István (1995): Tokaj gazdasági-társadalmi helyzete a Horthy Korszakban, In Bencsik János, Orosz István (szerk.) (1995): Tokaj Várostörténeti tanulmányok II. p149, Tokaj Város Önkormányzata, Tokaj

felszámolták az üzemet. Legjobban a takarékpénztár vészelte át a válságot, amelynek igazgatóságába 1930-ban több zsidó férfi, Grósz Vilmos, Lazarovits Adolf és Löwy Henrik is bekerült. A hitelbank igazgatóságában szintén találhatunk zsidó embereket. A bortermelés és –kereskedelem válságos helyzetét is jól szemlélteti, hogy a Tokaji Bortermelő Rt.-t 1933-ban felszámolták. A bortermelők helyzetét tovább rontotta, hogy 1929-ben -25 Celsius fokos hidegek voltak télen, és így a szőlőtőkék jelentős része kifagyott, ezzel több évre visszavetve a helyi bortermelést.

Azonban a 30-as évek végére felélénkült a térség gazdasága, újabb beruházásokat hajtottak végre az üzemekben, és a város kereskedelme is egyre nagyobb méreteket öltött. A helyi kiskereskedelmi tevékenységben a zsidók jelentős szerepet vállaltak a rengeteg üzletükkel.

A szerző kiemeli, hogy város zsidó és nem zsidó kereskedői és iparosai között esetlegesen felmerülő feszültség nem etnikai jellegű, hanem a konkurenciaharcból fakadó volt.

Nagyon fontos megállapítást tesz a szerző: „a helyi magyar zsidó közösség Tokaj fejlődésében mind gazdasági és társadalmi, mind pedig kulturális szempontból jelentős szerepet játszott. Különösen pedig a válságos időszak után, a gazdasági tevékenység megszervezésével a község polgári fejlődésének előremozdítója volt.”

A magyar politika jobbratolódásával azonban fokozatosan vált egyre rosszabbá a zsidók helyzete Tokajban is. Az államigazgatásból, gazdaságból, a közéleti tevékenységből és a kultúrából egyaránt kiszorultak az izraeliták. Az első zsidótörvények után 1939-ben eltiltották őket a vezető állások betöltésétől is, ami jelentős visszaesést eredményezett vállalataik üzleti tevékenységében, azonban ún. strómanok kinevezésével közvetetten övük maradt a cég irányítása, és a nyereségből is részesedhettek.

A németek megszállásakor, amelyre 1944. március 20-án került sor, a zsidók életét már közvetlen veszély fenyegette. Április közepén elrendelték a zsidók összegyűjtését, és néhány nap múlva el is szállították őket Sátoraljaújhelyre, ahonnan később megtörtént a deportálásuk. A május 26-ai összeírás szerint 117 lakás, 42 üzlet, 6 műhely, 13 raktár és 11 iroda volt az elveszett zsidó vagyon, viszont az 1000-1200 deportált, s ezáltal a 100 hazatért fő kivételével kioltott emberélet értéke felbecsülhetetlen.

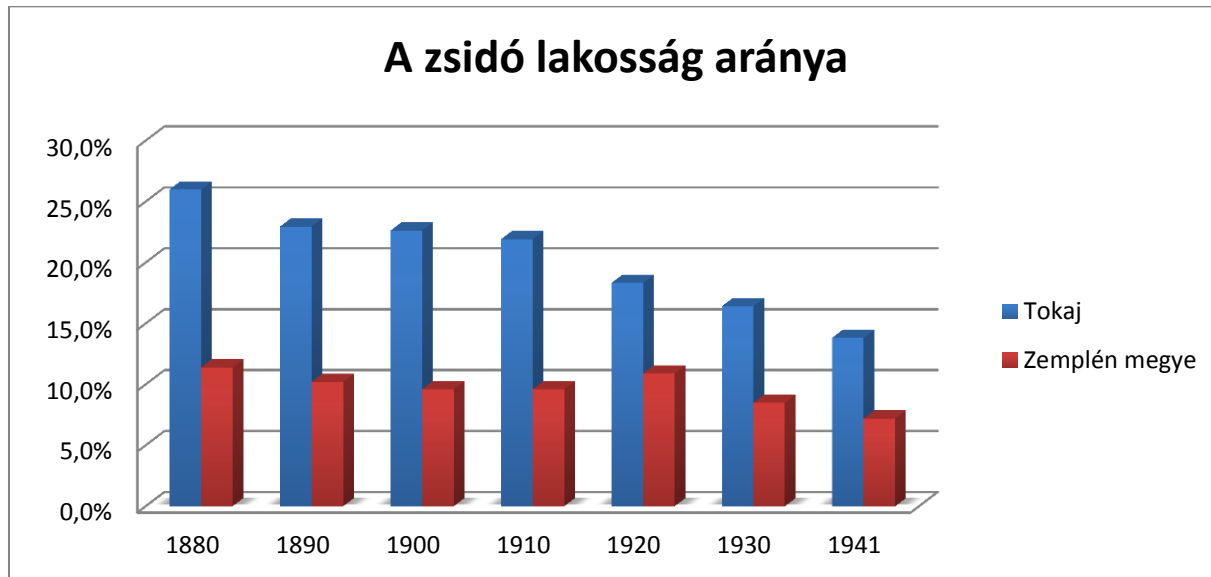
Végezetül a város demográfiai adatait veszem szemügyre. A népesség felekezetek szerinti megoszlását a következő táblázat tartalmazza 1880-1949-ig:

Tokaj						
Év	Népesség	Római katolikus	Görög katolikus	Református	Evangélikus	Izraelita
1880	4468	1734	461	986	126	1161
1890	4815	1853	573	1151	133	1105
1900	5110	1986	670	1175	119	1156
1910	5105	2055	638	1187	104	1119
1920	5073	2079	677	1264	112	930
1930	5844	2470	819	1448	128	959
1941	5903	2656	812	1453	128	816
1949	5074	2659	800	1371	105	108

Forrás: A zsidó népesség száma településenként, Központi Statisztikai Hivatal, 1993

A táblázat alapján megállapítható, hogy Tokajban, amely város mindig is vallási sokszínűségéről volt híres, 1880-ban a lakosság negyedét a zsidók tették ki, s ezzel a második legnépesebb felekezet voltak. Abszolút számokat vizsgálva az öt település közül itt élt a legnagyobb zsidó közösség, melynek létszáma egészen 1910-ig meghaladta az ezer főt.

Összehasonlítva a Zemplén megyei adatokkal láthatjuk, hogy arányaiban jelentősen több zsidó lakosa volt a városnak, mint a megyében általában. Ezt mutatja be az alábbi ábra:

Forrás: A zsidó népesség száma településenként, Központi Statisztikai Hivatal, 1993

Azonban az évek során előbb a reformátusok, majd 1941-re majdnem a görög katolikusok is megelőzték őket létszámban. Jól látszik ez a folyamat az egyes felekezetek egyik évről a másikra történő növekedési számaiban, illetve az 1880-as adatokhoz viszonyított

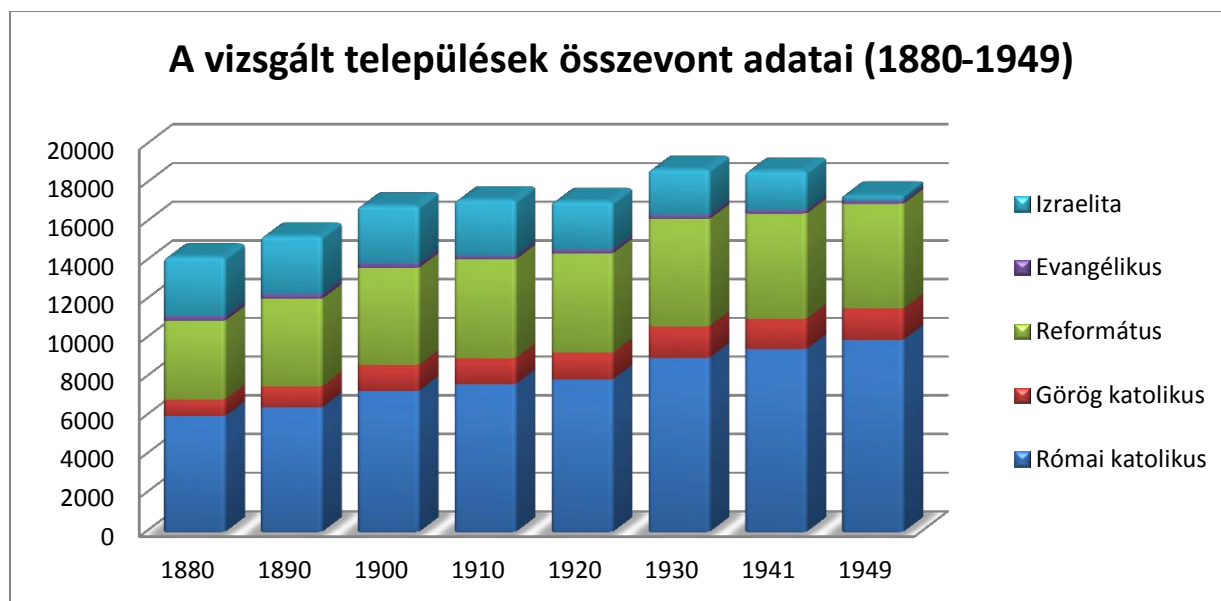
arányszámokban is: míg a többi felekezet jelentősen növelni tudta (kivétel az evangélikus felekezet – 101,6%) létszámát, addig a zsidóság létszáma kiinduló érték 70%-ára esett vissza nem teljesen monoton módon.

Főbb megállapítások

Miután ismertettem az általános és a település-centrikus jellemzőket, elvégzem az összevont statisztikai adatok elemzését, és a holokauszt hatását is bemutatom. Ezt követően megfogalmazom azokat a főbb állításokat, amelyek a zsidók gazdasági szerepvállalásával kapcsolatosak Tokaj-hegyalján.

Összevont statisztikai adatok elemzése

Szerepeljen itt először az öt település adatait bemutató ábra:

Forrás: A zsidó népesség száma településenként, Központi Statisztikai Hivatal, 1993

Az egyes települések esetében már ismertetésre kerültek a rájuk vonatkozó statisztikai adatok, és a főbb folyamatok, azonban több olyan megállapítás is tehető, amelyek az öt településsel kapcsolatos általános tendenciákra, érdekességekre, illetve esetenként eltérésekre vonatkoznak. Ezek a megállapítások a következők:

- Az összesített adatokból kivehető, hogy 1880 és 1941 között jelentős csökkenő tendencia volt érvényes: 3000 főről lecsökkent 2000-re a zsidó lakosok száma.

- Két település szembement ezzel a tendenciával: Tarcalon a zsidók létszáma lényegében valamennyivel 300 fő fölött stagnált kisebb-nagyobb ingadozásokkal, míg Bodrogkeresztúron szinte monoton módon növekedett.
- Az öt településen belül jól elkülöníthető két nagyobb (Tokaj és Mád), valamint három kisebb település (Bodrogkeresztúr, Tarcal és Erdőbénye) az izraeliták abszolút száma alapján. Amennyiben a lakosságon belüli arányokat vizsgáljuk, akkor ugyanúgy két csoportot különböztethetünk meg, azonban más-más településekkel: a Zemplén megyei arányoknál magasabb értékekkel rendelkezők (Tokaj, Bodrogkeresztúr és Mád), valamint az annál alacsonyabbal bírók (Erdőbénye és Tarcal).
- Az összesített adatokra számított korrelációk alapján megállapítható, hogy a zsidó lakosság létszáma szorosan együttmozgott a többi felekezettel, azonban eltérő módokon: a római katolikus, görög katolikus és református felekezetekkel ellentétben, míg az evangélikusokkal azonos irányban mozgott.

A statisztikai adatok eddigi vizsgálatakor mindösszesen 1941-ig vizsgáltam az egyes felekezetek népességének alakulását, azonban megkerülhetetlen, hogy a holokauszt hatását is bemutassuk ebben a régióban, illetve ezeken a településeken.

A fentebbi ábrán jól látszik, hogy milyen drasztikus csökkenés következett be 1941 és 1949 között: ez alatt az időszak alatt a vizsgált öt településen több mint 1700 zsidó „tűnt el”, az 1941-es össznépesség 10%-a, a zsidó lakosságnak pedig a 87%-a. Bodrogkeresztúr és Mád zsidóságát sújtotta leginkább: ezeken a településeken az izraelita lakosság 91%-al csökkent, míg Tokajban 87, Erdőbényén és Tarcalon „csak” 80%-al. A holokauszt hatására mára lényegében megszűnt Tokaj-hegyalján élő zsidóság (1997-ben mindösszesen 14-en zsidó élt).

Főbb megállapítások

A pusztán statisztikai adatokra épülő megállapítások után következzenek a többi információt is figyelembe vevő észrevételek:

- A települések gazdaságföldrajzi adottságai terén közös jellemző, hogy mind az öt községben szőlőtermelés, s így a borkereskedelem is jelentős szereppel bírt, megélhetési lehetőséget biztosítva ezzel a zsidók számára, akik közül többen már rendelkeztek ezen a téren tapasztalattal (például a Galíciából bevándorlók).

- Mindegyik vizsgált település vallásilag plurális szerkezetű volt, ezáltal is jó lehetőséget biztosított a zsidók beilleszkedése számára. Ez a beilleszkedés nem ment zökkenőmentesen, de ahogy korábban említésre került, a konfliktusok okai legtöbbször inkább anyagi jellegűek voltak, mint sem vallásiak.
- Az összes település közül kiemelkedett Tokaj, amely az ország gazdasági vérkeringésébe leginkább bekapcsolódott település volt, és a szakmák, foglalkozások széles választéka, valamint a régióban nagynak számító felvevőpiac lehetőségek széles tárházát nyújtotta a zsidók számára (is). Ezt bizonyítja, hogy itt élt a legtöbb zsidó a régióban.
- A tarcali zsidóság alacsonyabb arányszámai, illetve abszolút száma (a másik négy településhez viszonyítva) minden bizonnyal annak is köszönhető, hogy a település gazdasági helyzete nem tett lehetővé olyan jólétet, amely több izraelita családfőt vonzhatott volna a községbe.
- Ha az öt települést együttesen vizsgáljuk, akkor láthatjuk, hogy a Zemplén megyére általában jellemző mértéknél nagyobb arányban éltek itt zsidók, és jelentősebb is volt a szerepvállalásuk a térség nem csak gazdasági, hanem kulturális fejlődésében is, amelyet a közösség általánosságban el is ismert.

Irodalomjegyzék

Árva, Ferenc (1996): Tarcál etnikai viszonyai a XVIII-XIX. században, In Tarcál I., Tarcál

Árva, Ferenc, Németh Péter, Ulrich Attila (1996): Tarcál mezőváros története a honfoglalástól 1849-ig, Tarcál Község Önkormányzata, Tarcál

Bencsik, János (1995): Városi társadalom 1711-1848 között, In Bencsik János, Orosz István (szerk.) (1995): Tokaj Várostörténeti tanulmányok I. p159, Tokaj Város Önkormányzata, Tokaj

Bodrogkeresztúr hivatalos honlapja (2012): Helytörténet http://www.bodrogkeresztur.hu/html/tel_helytortenet.html, Letöltés időpontja: 2012.03.24

Erdőbénye hivatalos honlapja (2012): Híres Erdőbényeiek, <http://erdobenye.lapunk.hu/?modul=oldal&tartalom=1051741>, Letöltés időpontja: 2012.01.03.

Hahn, István (1996): A zsidó nép története: a kezdetektől napjainkig, Makkabi Kiadói Kft., Budapest

Karády, Viktor (2000): Zsidóság Európában a modern korban, Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest

Kepecs, József (szerk.) (1993): A zsidó népesség száma településenként, Központi Statisztikai Hivatal, Budapest

Kovács, Zoltán (2007): A Tokaj-hegyaljai zsidóság története (Tokaj, Tarcál, Bodrogkeresztúr Mád) 18-19.század, In Bacchus Földje, 2007. 1-2. szám, 15p

Lőwy, Lajos (2007): Újabb adalékok a Tokaj-hegyaljai zsidóság történetéhez, In Bacchus Földje, 2007. 1-2. szám, 34p

Molnár, András (1799): Tekintetes nemes, nemzetes Zemplén vármegye leírása, In Bencsik János, Szakál Jenőné (szerk.) (1991): Tokaj és Hegyalja V., Az 1990.szeptember 21-én rendezett tudományos tanácskozás előadásai, Zempléni Múzeumok Baráti Köre, Miskolc

Orbán, Ferenc (2012): Séták országszerte, <http://www.zsido.hu/utazas/Mo.htm>, Letöltés időpontja: 2012.01.03.

Takács, Péter (1995): A polgárosodó kamarai mezőváros, In Bencsik János, Orosz István (szerk.) (1995): Tokaj Várostitörténeti tanulmányok I. 271p, Tokaj Város Önkormányzata, Tokaj

Venetianer, Lajos (1922): A magyar zsidóság története a honfoglalástól a világháború kitöréséig, különös tekintettel gazdasági és művelődési fejlődésére, Fővárosi Nyomda Rt., Budapest

Vinnai, Zsuzsanna (szerk.) (2001): Mád. Tanulmányok, adatok és adalékok Mád történetéhez, Mád, 281p

Weszprémy, Kálmán (1907): A magyarországi zsidók statisztikája, Debrecen sz. kir. város könyvnyomda-vállalata, Debrecen

Zelenák, István (1995): Tokaj gazdasági-társadalmi helyzete a Horthy Korszakban, In Bencsik János, Orosz István (szerk.) (1995): Tokaj Várostitörténeti tanulmányok II. p149, Tokaj Város Önkormányzata, Tokaj

Zelenák, István (1999): Tokaji zsidó emlékek, Tokaj Város Önkormányzata, Tokaj